

Оксана БОРИС

Варшавський університет

До питання синонімії назв медичних інструментів і приладів (на матеріалі української і польської термінології акушерства та гінекології)

Творення терміносистеми є явищем тривалим та складним. Терміносистема перебуває у нерозривному зв'язку з мовною системою, у якій функціонує. Відповідно лінгвістичні процеси, які відбуваються у мові, віддзеркалюються у термінології. Одним з таких явищ є синонімія, яка притаманна кожній мові. А, отже, і термінології. Проте збільшення кількості термінів шляхом створення, співіснування чи запозичення синонімів у терміносистемі не завжди є бажаним.

Метою статті є контрастивне дослідження явища синонімії вибраних назв медичних знарядь, які використовують у гінекології та акушерстві на матеріалі української та польської мов, та вплив цього явища на формування вищезгаданих терміносистем. Джерельною базою аналізу є лексичні одиниці вибрані з підручників акушерства і гінекології (*Акушерство і гінекологія у двох книгах*, за ред. В. Грищенко, М. Щербини, Київ 2011; *Акушерство та гінекологія у 4 томах*, за ред. В. Запорожана, Київ 2014; *Гінекологія*, за ред. Б. Венцківського, Київ 2012; *Położnictwo i ginekologia*, t. 1-2, pod red. G. Bręborowicza, Warszawa 2013), медичних словників та енциклопедій (*Українсько-латинсько-англійський медичний енциклопедичний словник в 4-ох томах*, укл. Л. Петрух, І. Головка, Київ 2012-2016; *Słownik terminów medycznych Mesh – Medical Subject Headings*), термінологічних номенклатур (Falcon® Medical Polska), наукових статей тощо.

Об'єктом дослідження є медичні назви інструментів та приладів, які використовуються у гінекології та акушерстві. Кількісний обсяг проаналізованого лексичного матеріалу складає 227 термінологічних одиниць в обох мовах. Окрім цього, особливу увагу звернено на проблему міжмовної еквівалентності термінів, а також здійснена спроба аналізу можливих причин такого явища.

Різноманітність і багатогранність праць українських мовознавців можна узагальнити декількома підходами до вивчення явища синонімії. В українському мовознавстві синонімію досліджують такі мовознавці як: М. Кочерган¹, Т. Панько², О. Пономарів³, Л. Боярова⁴, Л. Симоненко⁵, М. Вакуленко⁶ та інші. В. Турчин, автор „Німецького словника синонімів і варіантів медичної термінологічної системи”⁷ наголошує, що: „[...] практично не залишилося лінгвістів, які сумніваються у реальності існування синонімів й варіантів в терміносистемах, і в тому, що вони є іманентною частиною словникового складу мови, розвиваються за тими ж законами, що й загальномовні.”⁸

До загальномовних синонімів М. Кочерган⁹ зараховує лексеми з однієї і тієї ж частини мови, яких значення збігаються або є близькими. Дослідник виокремлює три основні критерії, за якими розрізняють синоніми. По-перше, синонімами є лексеми, які мають схожі або ж тотожні значення. По-друге, у синонімічній зв'язки можуть входити слова, що мають здатність замінити одне одного у словосполученні, реченні, тексті, при цьому зберігаючи повне або часткове значення (відповідно повні та часткові синоніми). І по-третє, синоніми можуть відрізнитися оцінно-стилістичним забарвленням, тобто вживанням у певних мовних реєстрах, контекстах і т.д. (отже, тут знову йде мова про повне і часткове значення відповідно до стилю і комунікативної функції вживання).

Про синонімію в медичній термінології пише А. Ткач, наголошуючи на тому, що це явище є однією з проблем, які з'являються на шляху впорядкування медичної термінології¹⁰. Спираючись на явище мотивації, вона поділяє термінологічні синоніми на еквівалентні й інтерпретаційні. Еквівалентні синоніми – це такі, „[...] у звукових комплексах яких відтворена одна мотивувальна ознака, зафіксована різними кореневими або словотворчими елементами з однаковими чи близькими значеннями.”¹¹ Тобто, це терміни-дублети, які мають повну еквівалентність, позначають одне і те ж явище, предмет, процес

¹ М. Кочерган, *Загальне мовознавство*, 2-ге вид. Київ 2006.

² Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк, *Українське термінознавство*, Львів 1994.

³ О. Пономарів, *Стилістика сучасної української мови*, Тернопіль 2000.

⁴ Л. Боярова, *Кодифікування термінологіки в загальномовних словниках* [в:] *Слово та словник - VOCABULUM ET VOCABULARIUM*, „Збірник наукових праць з лексикографії”, за ред. В. Дубічинського та Т. Ройтера, вип. 12, 2011, с. 155–158.

⁵ Л. Симоненко, *Актуальні проблеми сучасного українського термінознавства* [в:] „Українська термінологія і сучасність”, вип. VIII, Київ 2009, с. 9–15.

⁶ М. Вакуленко, *Українська термінологія: комплексний лінгвістичний аналіз*, Івано-Франківськ 2015.

⁷ В. Турчин, В. Турчин, *Німецький словник синонімів і варіантів медичної термінологічної системи: близько 10 тисяч термінів*, Івано-Франківськ 2015.

⁸ *Ibidem*, с. 6.

⁹ М. Кочерган, *Op. cit.*, с. 267.

¹⁰ А. Ткач, *Словотвірна ідентичність української термінології*, Чернівці 2010, с. 12.

¹¹ *Ibidem*, с.13.

і т.д., але відрізняються різним звуковим оформленням і/або словотворчими елементами. В українській медичній термінології дослідниця до цього типу зараховує дублетні пари греко-латинського походження на позначення назв хвороб, деяких частин тіла, симптомів тощо, а також питоми українські терміни, одно- або багатокomпонентні. Попри різне звукове та лексичне оформлення еквівалентні синоніми не мають семантичних відмінностей, проте їх, за словами А. Ткач, варто уникати, аби не створювати „[...] невинуватого дублетності [...]”¹² в медичній термінології.

До інтерпретаційних термінологічних синонімів А. Ткач зараховує такі, у яких можна виявити мотивування за різним ознаками, наприклад, застарілі і сучасні назви терміна, до яких може додаватися ще й наукове поняття, часто розширене новим звуковим комплексом. Саме інтерпретаційні терміни створюють труднощі щодо впорядкування цілої терміносистеми, адже окрім явища синонімії з'являється омонімія і полісемія.

Про дублетність і варіантність у термінології пише В. Турчин, спираючись на праці Ф. Соссюра, В. Виноградова, А. Смирницького. Дослідник підкреслює, що синоніми у термінології – це різнокореневі лексичні одиниці з тотожним значенням, тоді як терміни-варіанти співпадають лише частково, але при цьому „[...] не порушують предметно-понятійної основи [...]”¹³.

У польському мовознавстві існує низка наукових праць, присвячених синонімії у загальному мовознавстві і термінології: Л. Янковяк¹⁴, Д. Філяр¹⁵, Є. Люкшин, В. Змарзер¹⁶, М. Гурніч¹⁷, С. Гайда¹⁸ та інші. Польські вчені неодноразово підходять до вивчення цього явища. Так, наприклад, низка мовознавців стверджує існування синонімії, а інші – його заперечують. Також, науковці використовують різні терміни: [прим. автора – назви подані мовою оригіналу] *synonimia*, *synonimiczność*, *polileksja*, *polileksja terminologiczna*, *wieloimienność*, *dubletowość*, *dubletywność*, *tautonomia*, *wielowariantowość terminologii*, *wariantywność*, *wariancja*.¹⁹ Як зазначає Л. Янковяк, дослідження синонімів у різних терміносистемах зводиться до ствердження існування такого явища, а також підкреслення того, що синоніми є негативним мовним явищем, а тому підлягають поступовому викоріненню.²⁰

¹² *Ibidem*, с.15.

¹³ В. Турчин, *Op. cit.*, с.7.

¹⁴ L. Jankowiak, *Synonimia w polskiej terminologii medycznej drugiej połowy XIX wieku (na podstawie „Słownika terminologii lekarskiej polskiej” z 1881 roku)*, Warszawa 2015.

¹⁵ D. Filar, *Synonimia leksykalna w leksykologii i leksykografii polskiej* [w:] „Roczniki Humanistyczne”, t. LVIII, zeszyt 6, 2010 s. 41–57.

¹⁶ J. Lukszyn, W. Zmarzer, *Teoretyczne podstawy terminologii*, Warszawa 2001.

¹⁷ M. Górnicz, *Skrótowce w terminologii medycznej* [w:] „Lingua Legis”, t. 8, 2000, s. 36–40.

¹⁸ S. Gajda, *Wprowadzenie do teorii terminu*, Opole 1990.

¹⁹ L. Jankowiak, *Synonimia w polskiej terminologii ...*, s. 10.

²⁰ Idem, *Autoreferat rozprawy habilitacyjnej*. <https://ispan.waw.pl/default/images/habilitacje/LAJankowiak/Autoreferat.pdf> [04.04.2017].

Грунтовний аналіз сучасного стану досліджень явища синонімії проводить Л. Янковяк у праці „Synonimia polskiej terminologii medycznej XIX wieku”. Попри те, що авторка займається вивченням синонімії у діахронічному розрізі, в окремих розділах своєї монографії Л. Янковяк аналізує праці польських мовознавців, зосереджуючись на різних підходах щодо вивчення цього явища, між іншим саме у термінології. Зробивши критичний огляд наукової літератури, автор робить висновок, що попри наявність великої кількості праць на сьогодні не існує єдиного і однозначного тлумачення терміну „синонімія”, а отже гласності між мовознавцями.

Загалом, і польські, і українські мовознавці у більшості сходяться на думці, що на противагу загальнономовній системі у термінологічній системі слід уникати синонімів. Але попри це, у термінологічних системах обох мов таке явище існує. Медична термінологія, яка повинна бути надзвичайно точною і однозначною (адже часто йде мова про людське життя) і не викликати сумнівів щодо відповідності „номінація” → „явище” / „предмет”, не є винятком. Розглянемо, як функціонують терміни-синоніми на прикладі назв інструментів та приладів, що використовуються у гінекології та акушерстві.

Щодо назв в українській мові, їх ідентифікація і виокремлення були складнішими через низку причин. По-перше, сьогодні бракує україномовних словників та енциклопедичних медичних видань, які були б основною базою лексичного матеріалу²¹. По-друге, підручники з гінекології та акушерства на українському книжковому ринку нерідко є перекладними (частіше з російської мови) і наповнені кальками та невиправданими запозиченнями (при наявності українських відповідників), що, у свою чергу, штучно збільшує кількість тзв. „синонімів” у цій галузі знань. І, по-третє, як наслідок, у медичній терміносистемі української мови, зокрема у галузі акушерства і гінекології, бракує повних класифікаційних схем понять і номенклатур²², гостро постає питання стандартизації на рівні метасистеми (на кшталт програми MeSH²³ в англомовній та польсько-мовній медичних терміносистемах).

У польській медичній терміносистемі термінологічна дублетність не є поширеним явищем. Це передусім спричинене загальною тенденцією до впровадження і в подальшому закріплення питомих термінів. З-посеред назв гінекологічних та акушерських інструментів і приладів є відносно невелика кількість термінів-дублетів, зокрема: *sluchawka położnicza / stetoskop położniczy / stetoskop do badania tętna płodu / stetoskop płodowy; imadło chirurgiczne / igłotrzymacz; hak chirurgiczny / retraktor / rozwieracz; wziernik / wziernik dopochowowy; łyżka ginekologiczna /*

²¹ Одним із найgruntownieших словникових опрацювань є *Українсько-латинсько-англійський медичний енциклопедичний словник в 4-ох томах*, укл. Л. Петрух, І. Головка, Київ 2012-2016 (далі УЛІАМЕС).

²² А. Кач, *Op. cit.*, с. 8.

²³ *Słownik terminów medycznych Mesh – Medical Subject Headings* <https://www.nlm.nih.gov/mesh/> [10.05.2017]

łyżeczka ginekologiczna / łopatka ginekologiczna / skrobaczka maciczna; rozszerzaczce szyjkowe / rozszerzadło / rozszerzadło maciczne / rozszerzacz Hegar'a. Зауважимо, що разом із термінами-дублетами еквівалентного характеру функціонують і синоніми інтерпретаційного типу, наприклад *śluchawka / stetoskop, retraktor / rozwieracz.* Яскраво виражені терміни латинського походження, які функціонують разом з питомими польськими термінами: *sonda przezbrzuszna / sonda transabdominalna; sonda przezpochwowa /sonda transwaginalna / sonda maciczna.* В українській мові: *ніхвове дзеркало / вагінальне дзеркало / гінекологічне дзеркало; ретрактор/ ранорозширювач / ранорозширник / апарат для розширення країв рани; розширювач / дилататор.* Цікавим є те, що українські відповідники термінів *sonda przezbrzuszna / sonda transabdominalna; sonda przezpochwowa /sonda transwaginalna* функціонують виключно як прямі запозичення: відповідно *трансвагінальний ультразвуковий зонд і трансабдомінальний ультразвуковий зонд.*

В обох терміносистемах функціонують синоніми еквівалентного типу, наприклад: *ultrasonografia / USG / badanie ultrasonograficzne – ультразвукова діагностика / УЗД / ультразвукове дослідження; tomografia komputerowa / KT – комп'ютерна томографія /КТТ; obrazowanie metodą rezonansu magnetycznego / rezonans magnetyczny – магнітно-резонансна томографія / МРТ.*

Чи не найбільше труднощів у процесі ідентифікації і аналізу завдають синоніми інтерпретаційного типу. Проілюструємо це на прикладі термінів *щипці* і *затискач* в українській мові. Попри візуальну схожість цих інструментів і використання як синонімів, їх значення дещо відрізняються. В УЛАМЕСі знайдемо такі визначення:

„Щипці – інструмент для стискування, захоплення, відкушування, утримування яких-небудь предметів або тканин, складається із двох з'єднаних на шарнірі стержнів чи двох важелів, з'єднаних коліщатком або важелем”²⁴.

„Затискач – пристрій для затискання чого-небудь, у хірургії інструмент для затискання або захоплення тканин під час операції”²⁵.

Згідно зі словниковими дефініціями, лексеми *щипці* і *затискач* мають спільні функції, а саме стискування/затискання і захоплення, проте затискач не призначений для утримування тканин або предметів. Про це пише В. Запорожан: „Хірургічні затискачі використовуються для захоплення і тракції тканин, гемостазу”²⁶ і „Щипці призначені для захоплення органів”²⁷. Отже, ці терміни не є тотожними і не можуть вживатися взаємозамінно.

У польській медичній термінології знаходимо терміни *kleszczyki* і *kleszcze*, які теж не є абсолютними синонімами, адже суфікс здрібнілості *-yk* вказує на

²⁴ УЛАМЕС, т. 4, с. 485.

²⁵ УЛАМЕС, т. 2, с. 141.

²⁶ *Акушерство та гінекологія у 4 томах*, за ред. В. Запорожана, т. 4, Київ 2014, с. 49.

²⁷ *Ibidem*, с. 51.

зменшення, здрібнілість чого-небудь, а тому ці інструменти, хоча і виконують однакові функції, відрізняються розміром. Якщо говорити про міжмовну еквівалентність у назвах гінекологічних та акушерських інструментів, то для обох вищезгаданих термінів використовуються українські відповідники *затискач* і *щипці*. Проілюструємо це за допомогою нижчеподаних прикладів: *kleszcze hemostatyczne Kocher* – *затискач Кохера*, *kleszczyki Wertheim* – *затискач Вертгейма*, *kleszcze do chwytania skóry na główce płodu* – *шкірно-головні щипці*, *kulociąg* – *кульові щипці*.

Отже, з-поміж 227 назв інструментів і приладів, що використовуються в акушерстві та гінекології, синонімія була наявна на позначення 12 інструментів/приладів у польській термінології і становила 32 термінологічні одиниці, та 16 інструментів/приладів в українській термінології – відповідно 41 термінологічна одиниця. Таким чином, проаналізувавши явище синонімії у термінах-назвах гінекологічних та акушерських інструментів та приладів у польській та українській термінологіях, можна дійти висновку, що явище наявне в обох терміносистемах, однак в українській є більш кількісно виражене. Причини такого явища - це: 1) запозичення іншомовних термінів, яке є не завжди виправданим, калькування; 2) створення вузькоспеціальних мікротерміносистем на базі спільної мікросистеми, що спричинює дублювання понять; 3) стихійний ріст термінологічного фонду, що проявляється у впровадженні невмотивованих або ж неточних термінів; 4) одночасне функціонування у мові запозичених і питомих назв інструментів; 5) відсутність чітко окреслених норм для конкретної терміносистеми, хаотичність. Все це призводить до небажаних явищ у термінології, зокрема до синонімії. Медична термінологія повинна бути надзвичайно точною, однозначною і впорядкованою. В еру глобальної світової інтеграції на сьогоднішній день гостро постає питання контрастивного аналізу та зіставлення міжмовних терміносистем, яким повинні займатися мовознавці разом зі спеціалістами медичного профілю.

ЛІТЕРАТУРА

- Акушерство і гінекологія у двох книгах*, за ред. В. Грищенко, М. Щербини, Київ 2011.
- Акушерство та гінекологія у 4 томах*, за ред. В. Запорожана, Київ 2014.
- Боярова Л., *Кодифікування термінологіки в загальнономовних словниках [в:] Слово та словник - VOCABULUM ET VOCABULARIUM*, „Збірник наукових праць з лексикографії”, за ред. В. Дубічинського та Т. Ройтера, вип. 12, 2011, с. 155–158.
- Вакуленко М., *Українська термінологія: комплексний лінгвістичний аналіз*, Івано-Франківськ 2015.
- Гінекологія*, за ред. Б. Венцківського, Київ 2012.
- Кочерган М., *Загальне мовознавство*, 2-ге вид., Київ 2006.
- Панько Т., Кочан І., Мацюк Г., *Українське термінознавство*, Львів 1994.

- Пономарів О., *Стилістика сучасної української мови*, Тернопіль 2000.
- Симоненко Л., *Актуальні проблеми сучасного українського термінознавства* [в:] „Українська термінологія і сучасність”, вип. VIII, Київ 2009, с. 9–15.
- Ткач А., *Словотвірна ідентичність української термінології*, Чернівці 2010.
- Турчин В., Турчин В., *Німецький словник синонімів і варіантів медичної термінологічної системи: близько 10 тисяч термінів*, Івано-Франківськ 2015.
- Українсько-латинсько-англійський медичний енциклопедичний словник в 4-ох томах*, укл. Л. Петрух, І. Головка, Київ 2012–2016.
- Filar D., *Synonimia leksykalna w leksykologii i leksykografii polskiej* [w:] „Roczniki Humanistyczne”, t. LVIII, zeszyt 6, 2010 s. 41-57.
- Gajda S., *Wprowadzenie do teorii terminu*, Opole 1990.
- Górnicz M., *Skrótowce w terminologii medycznej* [w:] „Lingua Legis”, t. 8, 2000, s. 36–40.
- Instrumenty ginekologiczne*, Falcon® Medical Polska. https://www.falconpolska.com/sklep/instrumenty_ginekologiczne.php [10.05.2017].
- Jankowiak L. Autoreferat rozprawy habilitacyjnej: <https://ispan.waw.pl/default/images/habilitacje/LAJankowiak/Autoreferat.pdf> [04.04.2017].
- Jankowiak L., *Synonimia w polskiej terminologii medycznej drugiej połowy XIX wieku (na podstawie „Słownika terminologii lekarskiej polskiej” z 1881 roku)*, Warszawa 2015.
- Lukszyn J., Zmarzer W., *Teoretyczne podstawy terminologii*, Warszawa 2001.
- Położnictwo i ginekologia*, pod red. G. Bręborowicza, t. 1–2, Warszawa 2013.
- Słownik terminów medycznych Mesh – Medical Subject Headings* <https://www.nlm.nih.gov/mesh/> [10.05.2017].

У статті проаналізовано явище синонімії термінів у польській та українській термінології. Аналіз був проведений на польських та українських назвах медичних інструментів та приладів, які використовуються у гінекології та акушерстві. Кількісні дані дослідження показують, що синонімія присутня в обох терміносистемах, проте частіше трапляється в українській мові. У статті подані причини такого явища, а також запропоновані можливі шляхи вирішення цієї проблеми. Зібраний лексичний матеріал становить інтегральну частину подальшого дослідження.

Ключові слова: медичний термін, синонімія, гінекологія та акушерство, медична терміносистема, порівняльний аналіз.

ON THE ISSUE OF TERM SYNONYMY OF MEDICAL INSTRUMENTS AND EQUIPMENT (WITH REGARD TO UKRAINIAN AND POLISH TERMINOLOGY OF GYNECOLOGY AND OBSTETRICS)

The article presents the analysis of synonymic terms in Polish and Ukrainian terminology. The study was conducted on the names of instruments and equipment used in gynecology and obstetrics in both above mentioned languages. The research results show

that synonymy is presented in both terminological systems. Taking into consideration the quantity of synonymic terms in the field of gynecological and obstetric instruments this phenomenon occurs more often in Ukrainian than in the Polish language. The possible reasons of that are considered as well as the solutions for the abovementioned issue. The collected data is an integral part of further substantial case study.

Key words: medical term, synonymy, gynecology and obstetrics, medical terminology system, comparative analysis.

zgłoszenie artykułu: 30.06.2017 r.
przyjęcie artykułu do druku: 10.01.2018 r.